

SASKARSMES TIESĪBU ĪSTENOŠANA IMPLEMENTATION OF THE RIGHTS OF ACCESS

Ilona Delvere

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilona.delvere@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. *Galina Makarova*

Abstract. *Family disarmament is a painful process for all members of the family, but especially for young children. There is an increasing trend in Latvia when divorced parents are unable to mutually agree on the rights of access to a common child. The aim of the research work was to explore the legal aspects of the implementation of the rights of access. Seeking an effective solution in the case of parental divorce better protect the rights of the child and ensure his or her interests. Exploratory tasks: 1) to explore the substance of the right of access. 2) to analyse legal aspects of the determination of the procedures for contact. 3) to identify the best interests of the child in the process of determining and implementing the rights of contact. The conclusions of the study: The right of access to the rights of access must be determined, primarily taking into account the interests of each child. The child must be given the right to express his or her views and be given the opportunity to participate in decision making. The representation of a professional child in civil proceedings must be developed. An effective outside court dispute settlement mechanism should be established. Provision should be made for compulsory mediation for the settlement of family disputes, based on the best interests of the child. Create a professional support service for the family in the place of residence.*

Keywords: *best interests of the child, mediation, obligations of parents, right of access, rights of the child.*

Ievads

Ģimenes un attiecību iziršana ir sāpīgs process. Pat pieaugušie apjūk no tā, kā viņi jūtas, bet vēl sāpīgāks un neizprotamāks šis process ir bērnam, kuram līdz šim ģimene ir bijis viņa drošais patvērumš (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Latvijā novērojama satraucoša tendence - pieaug bāriņtiesu atzinumu skaits lietās, kad vecāki šķiršanās gadījumā nespēj vienoties par bērna saskarsmes un aizgādības tiesībām, kā rezultātā bieži vien bērns tiek ierauts ilgstošā tiesvedības procesā. 2020. gadā bāriņtiesās pēc tiesas pieprasījuma pieņemti atzinumi par bērna saskarsmes un aizgādības tiesībām par 934 bērniem. Analizējot 2019.gada datus, redzams, ka atzinumi doti par 842 bērniem, tādejādi šādu gadījumu bijis par 92 gadījumiem vairāk nekā iepriekšējā gadā un tas ir bijis augstākais skaits pēdējo desmit gadu laikā (*Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2020*). Tiesībsarga birojā vislielākais iesniegumu skaits bērnu tiesību jomā ir par grūtībām īstenot saskarsmi un izpildīt tiesas nolēmumus saskarsmes lietās: par tiesas nolēmumu izpildi saņemti 53 iesniegumi: par tiesībām uz saskarsmi – 103 iesniegumi. Pārliecinoši lielākā daļa iesniegumu ir par šķirti dzīvojošu vecāku saskarsmes īstenošanu ar bērnu (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2021*). Mediācijas statistikas dati rādi, ka no visiem uzsāktajiem procesiem, ģimenes strīdi risināti 82% gadījumos. Bet tikai 34% gadījumos tie noslēgušies ar izlīgumu. Savukārt no risinātajiem ģimenes strīdiem 62% ir bijuši ar bērnu saskarsmi saistītie jautājumi (*Sertificētu mediatoru padome, 2021*).

Pētījuma mērķis ir aktualizēt saskarsmes tiesību būtību, to noteikšanas kritērijus un izpildes noteikumus, meklējot efektīvu bērna tiesību aizsardzības risinājumu bērna vislabāko interešu nodrošināšanas aspektā, kā arī veicināt sabiedrības izpratni par saskarsmes tiesību nozīmi bērna pilnvērtīgas attīstības nodrošināšanai un pamattiesību aizsardzībai. Vienlaicīgi mērķis vērst uzmanību uz vecāku pienākumiem un atbildību nodrošināt bērna tiesības augt drošībā laimes, mīlestības un izpratnes atmosfērā, neiesaistot bērnu savstarpējo konfliktu risināšanā, tajā pat laikā garantējot bērna līdzdalību ar viņu saistītu lēmumu pieņemšanā.

Noteiktā mērķa realizēšanai autore ir izvirzījusi sekojošus pētījuma uzdevumus:

- 1) aplūkot saskarsmes tiesības jēdzienu un tās būtību;

- 2) izpētīt saskarsmes kārtības noteikšanu un analizēt lēmumu izpildes iespējamību;
- 3) konkretizēt bērna vislabāko interešu saturu un noteikt to kritērijus saskarsmes tiesības realizācijā.

Pētījuma gaitā autore meklē atbildes uz izvirzīto jautājumu: Kādā veidā nodrošināt bērna vislabākās intereses, īstenojot saskarsmes tiesības?

Pētījuma ietvaros ir izmantotas gan teorētiskās, gan empīriskās zinātniskās pētniecības metodes, gan tiesību normu interpretācijas metodes. Analītiskā metode pielietota tekstu analīzē, pētot tiesu nolēmumus, normatīvo aktu saturu, prakses materiālus, pētījumus un literatūras tekstus. Analīze ir veikto secinājumu, vērtējumu un priekšlikumu pamatā. Pētījumā izmantota empīriskā pētniecības metode - novērošana, kas pielietojumu rod autoras praktiskajā darbībā. Veikta arī statistikas datu atlase un analīze, lai noskaidrotu pētāmās problēmas aktualitāti.

Pētījuma laika periods no 2017.gada septembra līdz 2021.gada aprīlim.

Saskarsmes tiesības jēdziens un būtība

Saskarsme jeb saziņa ir cilvēka dzīves neatņemama sastāvdaļa. Ar jēdzienu "saskarsme" psiholoģijā apzīmē savstarpējo attiecību realizāciju uzvedībā. Vienlaikus ar jēdzienu saskarsme apzīmē gan komunikāciju, gan mijiedarbību, gan sociālo percepciju. Komunikācija cēlies no latīņu valodas vārda *communico* un burtiski tulkojot nozīmē - padara kopēju, sasaista. Psiholoģijas zinātnieku ieskatā komunikācija ir informācijas apmaiņa (*Svence, 1999*). Mijiedarbība tiek skaidrota kā noteiktu attiecību starp cilvēkiem izstrādes process. Bet ar sociālo percepciju, ko veido divi latīņu izcelsmes vārdi *socialis* - sabiedriska un *perceptio* - uztvere, saprot cilvēku savstarpējo uztveri, priekšstata veidošanās par citu cilvēku vai cilvēku grupu. Tai ir subjektīvs raksturs, ko ietekmē cilvēka iepriekšējās dzīves pieredze, viņa mērķi un nodomi un sociālā percepcija atšķiras no uztveres vispār ar to, ka šeit lielāka nozīme emocijām (*Breslavs, 1999*). Tātad saskarsme ir cilvēku (cilvēku grupu) savstarpējo attiecību izstrāde un realizācija, informācijas, domu, jūtu, emociju, vērtību apmaiņas un veidošanas process, kā rezultātā tiek ietekmēta savstarpējā uzvedība, emocijas, attieksmes, aktivitātes pakāpe un darbība.

Saskarsmē cilvēks socializējas, sākotnēji iekļaujas mazākās grupās, primāri ģimenē, vēlāk - sabiedrībā kopumā. Mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem cilvēks kļūst par personību, iegūst kontaktēšanās pieredzi, prasmis runāt, klausīties, orientēties situācijās, uzvesties un darboties. Pozitīva un pilnvērtīga bērna un vecāka saskarsme ir priekšnoteikums bērna veiksmīgai socializācijai un personības attīstībai kopumā (*Svence, 1999*). Līdz ar to saskarsme nav tikai formāls sazināšanās process, tā ir socializācija, kā rezultātā bērns kļūst par sabiedrības daļu - indivīdu, kas ievēro tās likumus, normas un ieražas.

Katram bērnam ir tiesības regulāri uzturēt personiskas attiecības un tiešus sakarus ar abiem vecākiem, izņemot gadījumus, kad tas ir pretrunā viņa interesēm (*Eiropas Savienības Pamattiesību harta, 2012*). Dalībvalstīs respektē no viena vai abiem vecākiem šķirta bērna tiesības pastāvīgi uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar abiem vecākiem (*Bērnu tiesību konvencija, 1989*).

Saskarsmes tiesības legāldefinīcija nacionālajās tiesībās ir ietverta Civillikuma 181.pantā, proti, bērnam ir tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar jebkuru no vecākiem (saskarsmes tiesība). Vienlaicīgi noteikts, ka bērnam ir arī tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar brāļiem, māsām un vecvecākiem, kā arī citām personām, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā, ja tas atbilst bērna interesēm (saskarsmes tiesība). Paredzot obligātu pienākumu katram vecākam uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar bērnu arī tad, ja bērns ir šķirts no ģimenes vai nedzīvo kopā ar vienu vai abiem vecākiem. Tam vecākam, kurš nedzīvo kopā ar bērnu, ir nodrošinātas tiesības saņemt ziņas par viņu, it īpaši ziņas par bērna attīstību, veselību, izglītību, un sadzīves apstākļiem (*Civillikums, 1937*).

Tātad saskarsmes tiesība vienlaicīgi ir gan bērna tiesības, gan vecāku tiesības un arī pienākums. Jāakcentē, ka bērnam ir noteiktas tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar vecākiem, kā arī citiem ģimenes locekļiem, bet attiecībā uz vecākiem saskarsmes tiesība primāri ir vecāku pienākums nodrošināt saskarsmi un tad tikai sekundāri - tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar bērnu. Pienākumam ir imperatīvs raksturs. Dažās valstīs un reģionos sabiedrības attieksmes maiņa pret ģimeni, laulību un vecāku pienākumu pildīšanu ietekmē to pieredzi, ko bērni gūst agrīnā bērnībā, piemēram, pēc ģimenes izjukšanas un pārveidošanās (*Apvienoto Nāciju Organizācijas*

Bērnu tiesību komiteja, 2005). Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzinusi, ka saskarsmes tiesība kā vecāku un bērnu savstarpējās klātbūtnes baudījums, kas ir Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8.pantā garantēto tiesību uz privāto un ģimenes dzīvi sastāvdaļa, un ir būtisks ģimenes dzīves elements (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2018*).

Starptautiskos dokumentos tiek lietots jēdziens “sazināšanās” jeb komunikācija tā plašākā nozīmē, kas ietver dažādos veidus, kādos tas no vecākiem, kuram nav aizbildnības tiesību (vai dažkārt kāds cits radnieks vai bērna draugs), uztur personiskas attiecības ar bērnu - vai nu periodiskas apmeklēšanas vai saskarsmes ceļā, vai sazinoties no attāluma, vai jeb kādā citā veidā, kā arī sniegt vecākam vai personai informāciju par bērnu kā arī informēt bērnu par vecāku vai personu, garantējot šīs saziņas tiesisko aizsardzību (*Hāgas Konference par starptautiskajām privāttiesībām, 2008*). Autore lieto latviešu juridiskajā valodā ierasto terminu “saskarsme”, ar to šeit saprotot šo plašāko nozīmi un aptverot jēdziena “saziņa” izpratni.

Bērna vislabāko interešu nodrošināšana personisku attiecību un tiešu kontaktu ar vecākiem realizācijā

Augstākā tiesa nostiprinājusi atziņu, ka bērnam kā fiziski un intelektuāli vēl nenobriedušai personai vajadzīga speciāla aizsardzība un gādība, tostarp pienācīga tiesiskā aizsardzība (*Augstākās tiesas lēmums, 2006, Nr.SKA-299/2006*). Satversmes 110.pantā ir noteikts, ka Valsts aizsargā un atbalsta laulību - savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības, kas uzliek valstij pozitīvu pienākumu sistēmiski un visaptveroši atbalstīt ne tikai bērnu kā atsevišķu ģimenes elementu, bet tieši bērnu ģimenē (*Smiltēna, 2021*). Ņemot vērā to, ka saskarsmes tiesība ir tiesību uz ģimenes dzīvi sastāvdaļa, kā arī vadoties no privātautonomijas principa, likums primāri paredz, ka lēmumu par saskarsmes tiesības realizēšanas kārtību, t.i., veidu, laiku, ilgumu, vietu, nosaka paši vecāki savstarpēji vienojoties. Tikai strīda gadījumā kārtību, kādā var izmantot saskarsmes tiesību, nosaka tiesa, izprasot kompetentās aizbildnības iestādes - bāriņtiesas atzinumu. Secināms, ka vecāks lēmumu par saskarsmes tiesībām vienpersoniski pieņemt nav tiesīgs. Turklāt, lēmuma pieņemšanā ir iesaistāms pats bērns.

Civillikums izvirza divas galvenās prasības tam, kā izšķirams vecāku strīds par aizgādības tiesībām, proti, pirmkārt, ņemot vērā bērna intereses un otrkārt, noskaidrojot bērna viedokli, ja vien viņš pats spēj to formulēt (*Civillikums, 1937*). Prasība izriet no bērnu interešu prioritātes principa, kas deklarēts Bērnu tiesību konvencijas 3.pantā, un nostiprināts Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6.pantā, paredzot imperatīvu noteikumu attiecībā uz visiem tiesību subjektiem. Proti, visām darbībām attiecībā uz bērnu neatkarīgi no tā, vai tās veic valsts vai pašvaldību institūcijas, sabiedriskās organizācijas vai citas fiziskās un juridiskās personas, kā arī tiesas un citas tiesībaizsardzības iestādes, prioritāri ir jānodrošina bērna tiesības un intereses (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998*).

Bērna labāko interešu galīgais mērķis ir sekmēt bērna labklājību. L. Ceļmale piedāvā izdalīt sešus ANO Konvencijas pamatprincipus, kas būtu jāņem vērā praksē risinot jautājumus, kuros iesaistīti bērni un tie ir:

- 1) virsprincips – ikvienai darbībai, kas skar bērnu, jābūt balstītai bērna tiesībās;
- 2) jānodrošina bērna līdzdalība- bērniem ir tiesības būt dzirdētiem un uzklausītiem, un viņiem ir tiesības, ka viņu viedoklis tiek ņemts vērā. Turklāt līdzdalība sniedz bērniem prasmes, zināšanas, kompetenci un pārliecinātību, kas veicina viņu attīstību;
- 3) diskriminēšanas aizliegums. Jebkādu tādu priekšrocību vai ierobežojumu noteikšanas aizliegums, kas balstās uz bērna rasi, ādas krāsu, dzimumu, tautību, valodu, reliģisko pārliecību, sociālo izcelsmi un statusu, rīcības spēju u.c.;
- 4) ievērot bērna labākās intereses. Ikvienā lietā būs kādu interešu sadursme. Bērna intereses iepretim citām interesēm ir primāras;
- 5) balstīties uz stiprajām pusēm. Koncentrēt darbu uz vēlamā izveidi, nevis tikai censties novērst un/vai labot nevēlamo;
- 6) nekaitēt bērnam (*Ceļmale, 2017*).

Pienākums noskaidrot bērna viedokli un ņemt vērā viņa intereses attiecināms uz valsti, taču autores ieskatā prasība ņemt vērā bērna intereses, noskaidrot un respektēt bērna viedokli, t. sk., bezstrīdus

gadījumos, būtu attiecināma arī uz vecākiem kā primārajiem bērnu tiesību aizsardzības subjektiem, kam ir galvenā atbildība par bērnu tiesību ievērošanu. Atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5.panta pirmās daļas 1.punktā noteiktajam bērna tiesību aizsardzību nodrošina bērna vecāki. Bērnu tiesību konvencijas 18.pantā noteikts, ka vecāki ir galvenās personas, kas atbildīgas par bērna audzināšanu un attīstību. Līdz ar to bērna tiesību aizsardzība un labāko interešu nodrošināšana ir katra vecāka primārais pienākums un rūpju objekts. Praksē speciālisti norāda uz pretējo tendenci, ka vecāki cenšas bērna viedokli ietekmēt sev vēlamā virzienā un izvēlas strīdus risināšanu tiesas ceļā, kaut gan bērnam draudzīgāks un arī procesuāli ātrāks tiesiskais instruments ģimenes strīdu izskatīšanā rekomendēts mediācijas process (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Ģimenes lietās konflikta atrisināšana ar mediācijas palīdzību abpusēja dialoga ceļā var būt pušu interesēm labvēlīgāka un mazināt risku konflikta turpināšanai arī pēc strīda izskatīšanas tiesā (*Timpore, 2020*). Mediāciju vecākiem ģimenes strīdos 136 gadījumos ieteikusi tiesa, advokāts vai jurists - 69 gadījumos, bāriņtiesa - 54 gadījumos. Pašas puses mediāciju kā risinājumu izvēlējušās 21 gadījumā, sociālais dienesta mediāciju ieteicis 22 procesos, par mediācijas procesu puses uzzinājušas no masu informācijas līdzekļiem 13 procesos, bet citi - policija, notārs ieteikuši pakalpojumu 6 gadījumos (*Sertificētu mediatoru padome, 2021*). No šiem datiem secināms, ka lielākajā gadījumā ģimenes strīdos mediāciju ieteikusi tiesa vai profesionāļi, kas ir saskārušies ar ģimenes jautājumu risināšanu un spēj objektīvi novērtēt vecāku strīdu.

Latvijā mediācija ir brīvprātīgas sadarbības process, kurā puses cenšas panākt savstarpēji pieņemamu vienošanos savu domstarpību atrisināšanai ar mediatora starpniecību, kas balstīts brīvprātības pamatprincipā (*Mediācijas likums, 2014*). Ģimenes strīdos mediācija nav noteikta kā obligāta ārpus tiesas procedūra atšķirībā piemēram, no Norvēģijas, kur mediācija ir obligāta visiem šķirtajiem vecākiem ar bērniem, kas jaunāki par 16 gadiem, paredzot brīvprātīgu bērnu līdzdalību mediācijā. Bērni ļoti bieži deva argumentētus paskaidrojumus savām vēlmēm attiecībā uz saskarsmes un uzturēšanās kārtības noteikšanu un labprāt piedalījās mediācijas procesā, ja vien viņiem tas bija piedāvāts (*Grape et al., 2021*). Norvēģijā obligātā mediācija ir ieviesta, pamatojoties uz argumentu, ka tas bija labākais veids, kā nodrošināt, lai lēmumi tiktu pieņemti bērnu interesēs, kas ir loģisks pamatojums un ir izmantots arī Anglijā, lai attaisnot bērnu līdzdalības trūkumu. Praksē Norvēģijā un Anglijā, kad vecāki vienojas par saskarsmes kārtību, bērni nav regulāri iesaistīti lēmumu pieņemšanas procesā. Tas vai bērni tiek iesaistīti vai nē lielā mērā ir atkarīgs no vecākiem, kuri atzīst, ka ņemt vērā bērnu viedokļus ir viņu vislabākajās interesēs (*Haugen et al., 2010*). Latvijā tiesiskajā regulējumā ir caurvīts vispārējs princips, ka bērna intereses attiecībās ar vecākiem pārstāv bāriņtiesa, noskaidrojot bērna viedokli aplūkojamajā jautājumā, pārstāvot procesuālo darbību veikšanā un risinot citus jautājumus.

Bāriņtiesa izšķir bērna un vecāku domstarpības, vecāku domstarpības bērna aizgādības jautājumos (izņemot domstarpības par bērna dzīvesvietas noteikšanu) un, ja nepieciešams, uzklauzot bērnu, pieņem lēmumu (*Bāriņtiesu likums, 2006*). Neskatoties uz to, ka bāriņtiesas amatpersonas savā ikdienas darbā pielieto konfliktu risināšanas metodes domstarpību izšķiršanā, tomēr autore pievienojas uzskatam, ka atbilstoši tiesiskajā regulējumā noteiktajiem bāriņtiesas darbības aspektiem, tie galvenokārt vērsti uz autoritatīvu lēmumu pieņemšanu, prioritāri aizsargājot bērnu intereses un tiesības problēmsituācijās ar vecākiem. Bet Mediācijas likumā noteiktie mediācijas procesa pamatprincipi pieprasa no mediācijas pakalpojuma sniedzēja atšķirīgu attieksmi, nekā tas ir bāriņtiesas darbā. No Bāriņtiesu likuma 19.panta regulējuma izriet, ja vecāku domstarpības nav iespējams atrisināt, bāriņtiesa pieņem lēmumu bērna interesēs (*Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2020*). Tāpat regulējums nepieļauj bāriņtiesas darbiniekam ieņemt neitrālu lomu vecāku domstarpību risināšanā, kas savukārt ir obligāta prasība mediatoram. Aktuālais tiesiskais regulējums paredz bāriņtiesai tiesības lūgt psihologu veikt personas vai ģimenes psiholoģisko izpēti un saņemt psihologa atzinumu par izpētes rezultātiem, kā arī izvērtējot riskus, uzdot vecākam par pienākumu novērst bērna attīstībai nelabvēlīgos apstākļus, bet tas ir interpretācijas un uzdrošināšanās jautājums. Tiesību normas tiešā veidā nenosaka bāriņtiesas tiesības nosūtīt vecākus strīdu risināt ar mediācijas palīdzību. Ja bāriņtiesai piešķirtu šādas tiesības, tas ļautu veiksmīgāk atrisināt ģimenes problēmsituācijas, panākt pušu izlīgumu vēl pirms tiesvedības procesa uzsākšanas un jau profilaktiski varētu novērst būtiskus bērnu tiesību pārkāpumus, kā arī nodrošināt bērnu iesaisti lēmumu pieņemšanā vai nu tieši, vai ar bāriņtiesas starpniecību.

Bērnu interešu aizsardzības nolūkā arī tiesnesim ar likumu būtu piešķirama lielāka rīcības brīvība uzlikt pusēm pienākumu obligātā kārtā strīdu censties risināt ar starpniecības procesu, kā izņēmumu paredzot gadījumus, kad pušu starpā konstatēta vardarbība. Šāda iejaukšanās attaisnojama ar principu, ka personas tiesības var ierobežot, lai aizsargātu citu personu intereses. Satversme tiesa nostiprinājusi atziņu, ka bērna vislabāko interešu prioritātes princips ļauj ierobežot citu personu tiesības, ja ir saprātīgs pamats uzskatīt, ka bez šāda ierobežojuma var tikt apdraudētas bērna intereses (*Satversmes tiesas spriedums, 2021, Nr. 2020-36-01*). Augstākā tiesa arī ir nostiprinājusi atziņu, ka bērnu tiesību aizsardzības nolūkā tiek sagaidīts, ka ikvienā gadījumā, kad bērna aizgādības pienākums netiek pienācīgi pildīts, kompetentajai iestādei bērna interesēs ir tiesības un pienākums iejaukties (*Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2015*), tādējādi atkāpe no brīvprātības principa mediācijā būtu attaisnojama ar bērna interesēm rast saskarsmes strīdā vislabāko risinājumu ne tikai pašiem vecākiem, bet galvenokārt bērnam. Izskatīšanas kārtību lietām, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām, regulē Civilprocesa likuma 29.1. nodaļā ietvertās normas, paredzot būtiskus izņēmumus no vispārējās kārtības, lai gan prasība ceļama un lieta izskatāma prasības kārtībā. Atšķirīgs regulējums paredzēts ar mērķi nodrošināt bērna tiesību un interešu prioritāti (*Torgāns, 2012*).

Pēc vispārīgā principa nepilngadīgas personas intereses pārstāv likumiskie pārstāvji, bet strīdos, kas izriet no saskarsmes tiesībām, vecāku un bērna intereses var būt savstarpēji atšķirīgas un pat kolidēt. Interesu sadursmes gadījumos administratīvajā procesā likums ļauj tiesai noteikt bērna pārstāvībai citu personu vai uztic bāriņtiesai tiesības iecelt bērnam sevišķo aizbildni viņa tiesību un interešu aizsardzībai konkrētajā lietā (*Administratīvā procesa likums, 2001*). Ievērojot lietu par saskarsmes tiesību izmantošanas kārtības noteikšanu īpaši personisko un sensitīvo raksturu, iestādēm visbiežāk jāsaskaras ar situāciju, kad reizēm pat neiespējami pašvaldības ietvaros atrast personu, kura būtu gatava pildīt sevišķā aizbildņa pienākumus, jo nevienā tiesību aktā nav noteikts kādas jomas vai specialitātes profesionāļu pienākums uzņemties sevišķā aizbildņa pienākumus (*Celmiņa, Daugule, 2019*). Analizējot praksē konstatētās grūtības īpašajam aizbildnim būtu izvirzāmas profesionālas prasības saistībā ar bērnu tiesību aizsardzību. Civilprocesa ietvaros bāriņtiesa pati it kā pārstāv bērna intereses tiesā caur atzinumu, ko tā sniedz pēc tiesas pieprasījuma. Vienlaicīgi Civillikuma normas aizliedz bāriņtiesas amatpersonām pašām uzņemties sevišķā aizbildņa pienākumus bērnu lietās, kuras tās pašas uzrauga. Pēc analogijas būtu apsverama doma par īpaša aizbildņa, kas nodrošina bērna interešu aizsardzību civilprocesā, īpašā aizbildņa sabiedrisko pienākumu uzticot esošajam advokatūras institūtam. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra rekomendē dalībvalstīm visos tiesvedības posmos iestādēs nodrošināt bērniem no vecākiem neatkarīgu uzticības personu, kas atbalstītu bērnu tiesvedībās, tajā skaitā civillietās. Kā daudzsološu praksi pētījuma autori min aizbildņu tandēma modeļa ieviešanu kā tas ir, piemēram, Apvienotajā Karalistē (Anglijā un Velsā), kur ikvienam bērnam, kurš iesaistīts civillietā, ieeļ Bērnu un ģimenes lietu tiesas Konsultāciju un atbalsta dienesta aizbildni (profesionāls institūts), kurš piedalās tiesvedībā bērna vārdā (*Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra, 2015*). Advokāts ir neatkarīgs un profesionāls jurists, kura pamatuzdevums ir sniegt juridisko palīdzību, aizstāvēt un pārstāvēt tiesā un pirmstiesas izmeklēšanā personu likumīgās intereses (*Latvijas Republikas Advokatūras likums, 1993*). Atbilstoši spēkā esošajam tiesiskajam regulējumam advokāti ir to subjektu lokā, kas apgūst speciālas zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998*), tādējādi nav lietderīgi radīt jaunu institūciju, bet bērna pārstāvības pienākums būtu nododams advokatūrai.

Tiesa, ciktāl tas atbilst bērna interesēm, saskarsmes tiesību var ierobežot, turklāt, ja tiesa konstatē, ka ar bērnu drīkst tikt tikai saskarsmes personas klātbūtnē, un puses nevar vienoties par saskarsmes personu vai bāriņtiesa nepiekrīt pušu izvēlei attiecībā uz saskarsmes personu, saskarsmes tiesību īsteno bāriņtiesas pārstāvja vai bāriņtiesas pilnvarotas personas klātbūtnē. Saskarsmes persona ir fiziska persona, kuras klātbūtnē, ja tā piekrīt, īsteno saskarsmes tiesību. Saskarsmes persona var būt arī juridiskā persona, kas nodrošina speciālista klātbūtni saskarsmes tiesības īstenošanas laikā (*Civillikums, 1937*). Praksē veidojas gadījumi, kad bērns vienu no vecākiem nav ilgstoši saticis un, iespējams, pat neatceras viņu, saskarsmes personai ir aktīvi jāiesaistās saskarsmes procesā, lai atjaunotu saskarsmi, palīdzētu bērnam un vecākam tikšanās laikā uzturēt komunikāciju. Vai gadījumi, kad bērns ģimenē ir piedzīvojis vardarbību. Tādā situācijā saskarsmes personai ir nepieciešamas speciālas zināšanas un prasmes, lai

veiktu šo uzdevumu (*Celmiņa, Daugule, 2019*). Iepriekšējos pētījumos autore nonākusi pie secinājuma, ka tagadējā bāriņtiesas darbības darba modelī daudzās bāriņtiesas kompetences funkcijas savstarpēji konkurē, rada neobjektīvu iespaidu un neatbilst bērna labākajām interesēm, tāpēc ir nepieciešams tās nošķirt un nodot citām iestādēm, lai prioritāri nodrošinātu bērna vislabākās intereses (*Delvere, 2020*). Arī Latvijas Republikas Tiesībsargs norādījis uz problēmu praksē, kas nav pieņemama, analizējot gadījumu, kad bāriņtiesa kā saskarsmes persona tiesas nolēmumā noteiktajā saskarsmes laikā vienlaikus veic vecāka un bērna savstarpējo attiecību izpēti (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2021*). Objektivitātes principa administratīvajā procesā ietvaros bāriņtiesai uzlikto saskarsmes personas pienākumu autore piedāvā deleģēt pašvaldības sociālajam dienestam, kura pienākumos ietilpst nodrošināt individuālus pakalpojumus nepilngadīgo un viņu ģimeņu atbalsta nodrošināšanai ar uzticības personas institūta palīdzību, kas nostiprināts Bērnu tiesību aizsardzības likumā.

Nacionālās tiesību normas satur starptautiski noteiktos bērnu tiesību standartus, reglamentē vecāku un bērnu savstarpējās tiesiskās attiecības. Noteikts tiesiskais mehānisms saskarsmes tiesību īstenošanai, bērnu interesēs paredzot atkāpes no vispārējās procesuālās kārtības, taču praksē joprojām konstatējamas problēmas saskarsmes tiesību realizācijā, tāpēc autore ieskatā meklējami kompleksi risinājumi sabiedrības, vecāku un speciālistu tiesiskās apziņas paaugstināšanai.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Iztrūkst efektīvs mehānisms pirmstiesas strīdu risināšanai iespējami agrīnā ģimenes intervencē. Strīdu, kas izriet no saskarsmes tiesībām, risināšanai kā obligāta rakstura pasākums būtu nosakāma mediācija. Atkāpes no brīvprātības principa starpniecības procesā, pamatojot ar bērna vislabāko interešu nodrošināšanas apsvērumu.
 - 1.1. Nepieciešams piešķirt tiesības bāriņtiesai uzdot vecākiem obligātu pienākumu strīdu risināt ar mediācijas pakalpojuma starpniecību. Papildināt Bāriņtiesu likuma 16.pantu ar 10.punktu, nosakot, ka bāriņtiesai ir šādas tiesības: *“nosūtīt bērna vecākus pie sertificēta mediatora un uzdot vecākiem pienākumu strīdu, kas izriet no bērna aizgādības vai saskarsmes tiesībām, risināt, izmantojot mediācijas pakalpojumu.”*
 - 1.2. Lietās, kas izriet no saskarsmes tiesībām, tiesnesim piešķirama plašāka rīcības brīvība noteikt pusēm pienākumu strīdu sākotnēji censties atrisināt ar mediācijas procesa palīdzību. Civilprocesa likuma 244.¹¹ panta pirmo daļu papildināt ar apakšpunktu sekojošā redakcijā: *“Sagatavošanas sēdes gaitā tiesnesis cenšas puses samierināt un, izvērtējot bērna intereses, vecāku savstarpējas attiecības, uzdot pusēm pienākumu strīdu atrisināt, izmantojot mediāciju.”*
 - 1.3. Iepriekš minēto priekšlikumu realizācijai, nostiprinot atkāpes no brīvprātības principa, nepieciešams papildināt mediācijas definīciju:
 - 1.3.1. Mediācijas likuma 1.panta 1.punktu izteikt jaunā redakcijā: *“mediācija- brīvprātīgas, bāriņtiesas vai tiesas uzdots sadarbības process, kurā puses cenšas panākt savstarpēji pieņemamu vienošanos savu domstarpību atrisināšanai ar mediatora starpniecību”.*
 - 1.3.2. Mediācijas likuma 3.pantu izteikt jaunā redakcijā: *” Pusēm ir tiesības brīvi lemt par piedalīšanos mediācijā, mediācijas uzsākšanu, mediatora izvēli, mediācijas norisi mediatora noteiktajās robežās, mediācijas pārtraukšanu un izbeigšanu ar vienošanos vai bez tās, izņemot šajā likumā vai citos normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos, kad tas nepieciešams izpildot tiesas nolēmumu vai bāriņtiesas lēmumu bērnu interešu nodrošināšanai.”*
2. Bērna vislabāko interešu nodrošināšanas nolūkā jāveido profesionāls mehānisms bērna pārstāvībai civilprocesā tiesā, uzticot šo pienākumu advokatūrai. Priekšlikuma realizēšanas nolūkā nepieciešams papildināt Advokatūras likumu ar jaunu tiesību normu, ieviešot 5.¹ pantu sekojošā redakcijā: *“Valsts garantētās juridiskās palīdzības nodrošināšanas ietvarā advokāti ved lietas un pārstāv nepilngadīgo personu tiesību un interešu aizsardzību civillietā pēc tiesas uzaicinājuma. Nepilngadīgā interešu aizsardzības nolūkā advokāts piedalās administratīvajā procesā iestādē, pēc bāriņtiesas vadītāja uzaicinājuma.”*

3. Nepieciešams paplašināt “uzticības personas” definīciju līdz saskarsmes personas definīcijai, tādejādi radot tiesisko pamatu pašvaldībām attīstīt pakalpojumus, kas nodrošinātu bērna interesēm atbilstošu saskarsmes izmantošanu, piesaistot speciālistus, kuru profesionālajos pienākumos ietilptu saskarsmes personas pienākumu izpilde. Papildināt Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1.panta 5.punktu, izsakot to jaunā redakcijā: “uzticības persona — persona, kas sniedz atbalstu ģimenē esošam bērnam, pamatojoties uz pašvaldības sociālā dienesta veiktu izvērtējumu par atbalsta nepieciešamību, *kā arī bāriņtiesas rekomendēta un tiesas apstiprināta saskarsmes persona bērna personisku attiecību un tiešu kontaktu nodrošināšanai tiesas noteiktajā apjomā un kārtībā.*”
4. Kopumā nepieciešams realizēt kompleksus pasākumus arī citās saistītajās jomās, īpaši izglītībā un sociālajā jomā, paredzot izglītojošas programmas jauniekiem, sabiedrību izglītojošas visaptverošas kampaņas bērnu tiesību jautājumos, kā arī sociālā atbalsta pasākumi ģimenēm ar bērniem dzīvesvietā.
5. Darba gaitā autore rada atbildes uz pētījumā sākotnēji izvirzīto problēmjautājumu un secināja, ka īstenojot saskarsmes tiesības, bērna vislabākās intereses iespējams nodrošināt, ja respektē visas bērna tiesības, kas ir nedalāmas, savstarpēji atkarīgas un saistītas un piemērojot bērnu tiesību aizsardzības pamatprincipus, kas nostiprināti Bērnu tiesību konvencijā.
6. Pētījuma darba izstrādes laikā tiek sasniegts izvirzītais mērķis - detalizēti izpētīts saskarsmes tiesības jēdziens, izmantošanas kārtības noteikšana; konkretizēts bērna vislabāko interešu saturs un noteikti to kritēriji saskarsmes tiesības realizācijā; atklātas aktuālās problēmas saskarsmes tiesību īstenošanā, veikta šo problēmu analīze un priekšlikumu izstrāde.
7. Pētījumam ir praktiska nozīme, jo tas sniedz risinājumus, kā pilnveidot bērnu pārstāvību civilprocesā un uzlabot bērnu līdzdalību ar viņu saistītu lēmumu pieņemšanas procedūrās un lēmumu izpildē, kurus nepieciešams ieviest Latvijas normatīvajos aktos.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/55567>, sk. 21.04.2021.
2. *Bāriņtiesu likums* (22.06.2006). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/139369/redakcijas-datums/2014/01/01>, sk. 21.04.2021.
3. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (22.07.1998). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/49096/redakcijas-datums/2000/01/27>, sk. 21.04.2021.
4. *Bērnu tiesību konvencija* (20.11.1989). Apvienoto Nāciju organizācija. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150>, sk. 21.04.2021.
5. *Civillikums* (29.01.1937). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, sk. 21.04.2021.
6. *Eiropas Savienības Pamattiesību Harta* (2012). Eiropas Parlaments, Padome un Komisija, Nr. 2012/C326/391. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>, sk. 21.04.2021.
7. *Latvijas Republikas Advokatūras likums* (27.04.1993). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/59283>, sk. 21.04.2021.
8. *Mediācijas likums* (22.05.2014). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=266615>, sk. 21.04.2021.
9. Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību komiteja (2005). *Bērnu tiesību konvencijas Vispārējais komentārs Nr. 7 Bērnu tiesību īstenošana agrīnā bērnībā*. <https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/General%20Comment%20No.%207.docx>, sk. 06.04.2021.
10. Augstākās tiesas 2006. gada 8. jūnija lēmums lietā Nr. SKA-299/2006. <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs>, sk. 12.04.2021.
11. Breslavs, G. (red.), (1999). *Psiholoģijas vārdnīca*. Rīga: Mācību grāmata.
12. Celmiņa, I., Daugule, D. (19.11.2019). Saskarsmes tiesību īstenošanas problemātika. *Jurista Vārds*, 46 (1104), 10-24.
13. Ceļmale, L. (06.06.2017). Bērna labāko interešu princips un tā piemērošana praksē. *Jurista Vārds*, 24 (978).
14. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra (2015). *Bērniem draudzīga tiesu sistēma- speciālistu viedokļi un pieredze*. Pētījuma kopsavilkums. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly_justice-summary_lv.pdf, sk. 10.03.2021.
15. Grape, L., Thørnblad, R., Handegård, B. H. (2021). Children sharing Preferences on Contact and Residence Arrangements in Child-inclusive Family Mediation in Norway. *International Journal of Children's Rights*, 29 (1), 31-53. <https://doi.org/10.1163/15718182-28040008>
16. Haugen, G. M., Marples, R., James, A., Rantalaiho, M. (2010). The Voice of the Child in Family Mediation: Norway and England. *International Journal of Children's Rights*, 18 (3), 313-333. <https://doi.org/10.1163/157181810X494173>
17. Hāgas Konference par starptautiskajām privāttiesībām (2008). *Pārrobežu sazināšanās ar bērniem. Vispārējie principi un labas prakses rokasgrāmata*. https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Transfrontier_Contact_Concerning_Children_General_Principles_and_Guide_to_Good_Practice.doc, sk. 10.03.2021.

18. Latvijas Republikas Augstākā tiesa (2015). *Tiesu prakses vispārīgums. Administratīvo tiesu prakse lietās par bāriņtiesu lēmumiem*. <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi>, sk. 25.04.2020.
19. Latvijas Republikas Tiesībsargs (2018). *Latvijas Republikas Tiesībsarga 2017.gada ziņojums*. <https://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/petijumi-un-publikacijas/gadazinojumi/gada-zinojumi>, sk. 21.04.2021.
20. Latvijas Republikas Tiesībsargs (2021). *Latvijas Republikas Tiesībsarga 2020.gada ziņojums*. <https://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/petijumi-un-publikacijas/gadazinojumi/gada-zinojumi>, sk. 21.04.2021.
21. Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 2020-36-0. [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2020-36-01](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2020-36-01), sk. 06.04.2021.
22. Sertificētu mediatoru padome (2021). *Ģimenes mediācijas programmas statistikas apkopojums 2017.-2020.gads*. <http://www.mediacija.lv/?Resursi:Statistika>, sk. 21.04.2021.
23. Smiltēna, A. (30.03.2021). Parens patriae doktrīna – valsts intervence bērna labākajās interesēs. *Jurista Vārds*, 13 (1175), 24-27.
24. Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC.
25. Timpare, E. (16.06.2020). Mediācija – viens no ģimenes strīdu risināšanas līdzekļiem. *Jurista Vārds*, 24/25 (1134/1135), 63-65.
26. Torgāns, K. (red.), (2012). *Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.-60.1 nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
27. Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija (2020). *Par mediācijas izmantošanu bāriņtiesas darbā. Metodiskie ieteikumi*. <https://www.bti.gov.lv/lv/par-mediācijas-izmantosanu-barintiesas-darba>, sk. 21.04.2021.
28. Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija (2020). *Pārskati par bāriņtiesu darbu. Kopsavilkumi no 2010.gada līdz 2020. gadam*. <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>, sk. 21.04.2021.
29. Delvere, I. (2020). *Bāriņtiesas kompetence bērnu tiesību aizsardzības sistēmā*. Bakalaura darbs. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija.

Summary

At the time of the study, the objective pursued is achieved. The author studied the concept of access rights, the problems of realization of access rights and specified the best interests of the child in relation to the realization of the rights of access. The author revealed the current problems in the implementation of the rights of access, carried out an analysis of these problems and developed recommendations for their prevention. The right of access is an integral part of the right to family life. Latvian legal norms contain internationally established standards of child rights. But there are still problems in practice. There is no effective dispute settlement mechanism in Latvia outside the court. There is no professional representation of the child in the civil court. It is not possible for the family and child to receive the professional support of the contact person at the place of residence. The author ascertained the answers to the study question and concluded that, in exercising the right of access, the best interests of the child could be ensured if, first, all the rights of the child were respected, which were indivisible, interdependent and related. Secondly, the fundamental principles of protection of children's rights, enshrined in the Convention on the Rights of the Child, must be applied. The study is of practical importance, as it provides solutions to improving the representation of children in civil proceedings, improving the participation of children in procedures that need to be introduced into national laws and regulations. The author recommends amendments to the following laws: Law on the Protection of the Children's Rights, Law on Orphan's and Custody Courts, Civil Procedure Law, Advocacy Law of the Republic of Latvia, Mediation Law.